

Sári Zsolt

Részvételi muzeológia a Skanzenben

Közösségépítés és participáció

A hetvenes évektől kibontakozó új muzeológia (*new museology*) a kétezres évek elejére eljutott a kritikai muzeológiáig. Ennek széles körű irodalma jelent meg. Azt csak sajnálhatjuk, hogy magyarul alig-alig hozzáférhetőek ezek a tanulmányok, illetve kötetek.¹ Nina Simon 2010-ben megjelent kötete (*Participatory Museum*) pedig már a részvételi muzeológiáról szól (Simon 2010). A hazai diskurzusból eleddig szinte teljesen kimaradtak a szabadtéri múzeumok. Gyakran az itthoni múzeumi vagy kurátori diskurzus sem veszi figyelembe a nemzetközi és a hazai skanzenológia eredményeit. Itthon sokszor könnyebb a témapark kategóriájába sorolni a Skanzent, többször megfélelkezve, illetve nem bemutatva azokat az alap kutatásokat, alkalmazott módszereket, melyeket évtizedek óta folytatunk. A részvételi muzeológia néhány sajátos példája azonban már évtizedes múltra tekint vissza a szentendrei Skanzenben is. Válaszomban ezeket bemutatva akarom érzékeltetni azokat a módszertani újításokat és eredményeket, amelyek a Skanzen részvételi, illetve együttműködési modelljeit jellemzik. Az intézmény társadalmi hálójának segítségével valódi közösségeket épít oktatási, kutatási és kiállításépítési tevékenységben egyaránt.

Ahogy számos másik múzeum, a Skanzen is az oktatási, ismeretátadási programjain keresztül alkalmazta tevékenységében a részvételi módszert. A részvétel bizonyos elemei természetesen a tudományos kutatásaink során is megjelentek, hiszen nagyon sok helytörténeti kutatóval, pedagógussal állunk, állunk kapcsolatban, akik a helyi kutatásainkat segítették, segítik.

1 Nagyszerű anyag jelent meg a tranzit.hu jóvoltából: *A kurátori gyakorlat és diszkurzus szótára* (Curatorial Dictionary), amely egy hosszú távú, együttműködésen alapuló kutatási projekt (Szakács 2012). Egy másik kiemelkedő gyűjtemény pedig a Magyar Képzőművészeti Egyetem Képzőművészet-elmélet Tanszék gondozásában 2012-ben megjelent, online elérhető tanulmánygyűjtemény (Kékesi, Lázár, Varga és Szoboszlai 2012).

Egy kis történeti háttér

A szabadtéri múzeumok a világ egyik legsikeresebb múzeumtípusát képviselik, jelentős etnográfiai és történeti gyűjteményekkel, meghatározó, látogatóbarát és látogatókat vonzó kiállításokkal.

A szabadtéri múzeumok története a stockholmi Nordiska Museet megalapításával vette kezdetét, és a Skansen megalapításával (1891) ténylegesen is létrejött ez a múzeumtípus. Arthur Haselius (1833–1901) álmodta meg azt a múzeumtípust,² amely eredeti, áttelepített lakóházak segítségével mutatja be egy-egy régió rurális (vagy városi) építészetét, lakáskultúráját és életmódját. Nem egyszerűen építészeti és/vagy lakáskultúra-múzeumok voltak ezek, hanem igazi életmód-, társadalmi múzeumok, amelyekben a korszellemet meghaladva már nemcsak a gyűjt-megőriz-bemutat hármass feladatrend jelent meg, hanem a tanítás és szórakoztatás is lehetőséget kapott.

A stockholmiaknak a Skansen egyszerre volt folkpark, sokrétű szabadidőpark, zöld hely és találkozópon. Látható tehát, hogy az agórajelleg már az alapításakor érvényesült a skandináv szabadtéri múzeumokban. Számos leírást találhatunk arról, hogyan töltötték nyári szabadidejüket az emberek a Skansenben, milyenek voltak esti kirándulásaik ide. Hazelius gyorsan lejegyzetelte ezt gondolatban, és később felhozta érvként a Skansen mint – különösen a fiatalok számára – új közéleti központ társadalmi szerepe és fontossága mellett. Dán kollégájának, Bernard Olsennek írt levelében hangsúlyozta, hogy a Skansen nem csak kultúrtörténeti jelentőséggel bír, hanem nemzeti és társadalmi fontossággal is (Rentzhog 2007: 11–12).

Jóval megelőzte korát a német publicista, Heinrich Pudor (1865–1943), aki felismerve Hazelius újításának egyik alapvetését, össze kívánta hangolni a múzeumokat és az iskolákat, hogy hasznosíthassa a múzeumokban rejlő oktatási potenciált. A múzeumoknak, írása szerint, aktuális, kortárs problémákra kell reflektálniuk, és élőknek kell lenniük, hasonlónak, mint a mozi, mivel véleménye szerint „az élet mozgásban” sokkal vonzóbb, mint az állókép. Azt írta: sehol sem jutunk közelebb ehhez az eszményképhez, mint Hazelius művében, a Skansenben (Rentzhog 2007: 33–34).

A Skansen – és a többi szabadtéri múzeum – sikerének alapja a tudás és a szórakozás egyesítésének zseniális módja volt. Ezzel a háttérrel jöttek létre egymás után Európa különböző részein a szabadtéri múzeumok. A skandináv modellel szemben azonban a „német iskola” sokkal inkább az építészeti múzeum karaktert hangsúlyozta. Ez lett alapításakor (1967) a szentendrei múzeum legfőbb vonása is.

A központi, magyar szabadtéri múzeum a skansenek harmadik generációjához tartozik, hiszen 1967-ben alapították meg a Néprajzi Múzeum egyik osztályaként, majd 1972-ben önállóan, és 1974-ben nyitotta meg első kiállítását. A szentendrei Skansen eredeti célkitűzése szerint Magyarország népi építészetét, lakáskultúráját és életmódját kívánta bemutatni, eredeti áttelepített és másolatban felépített épületek és hiteles berendezések segítségével a

2 Hazelius valószínűleg felhasználta az 1889-es párizsi világkiállításon szerzett tapasztalatait is. Hiszen ezen a világkiállításon, de már az 1867-esen is megjelentek a szabadtéri múzeumok előképei. A francia Frédéric Le Play (1806–1882) tervezte a párizsi expó néprajzi parkját, Charles Garnier híres operaépítés pedig a „*Histoire de l'habitation humaine*” (Az emberi lakóhely története) című kiállítást. Kiállításának alapötlete az emberi kultúra fejlődésének az otthonon, a „legfontosabb és legtanulságosabb helyszínen” keresztül való bemutatása volt, és ez példaként szolgálhatott Hazelius számára (Rentzhog 2007: 25–29).

18. század végétől a 20. század elejéig. A múzeum alapvetően a német szabadtéri múzeumok mintáját követte, az építészeti elemek voltak a legfontosabbak, amihez a lakáskultúra és az életmód bemutatása társult alapos részletességgel kidolgozott enteriőrök segítségével.

Az 1990-es években a múzeum több irányban is megújulási folyamatokat indított el, reagálva nemcsak a szakmai, de a társadalmi kihívásokra, változásokra is. A központi üzenet is ennek megfelelően alakult. A kutatások tekintetében egyre erősebb lett az életmód különböző aspektusainak vizsgálata, a klasszikus parasztság néprajzi kutatása mellett a mezővárosi társadalom, az iparos rétegek, a marginalizált társadalmi csoportok vizsgálata. A megváltozott körülményeknek köszönhetően már nemcsak a mai Magyarország területe volt a kutatások földrajzi egysége, hanem a határon túli magyarság, a magyar nyelvterület, illetve a szórványmagyarság és a diaszpóra kutatása is bekerült a Skanzen kutatási koncepciójába. Az intézmény életében az egyik legjelentősebb irányváltás azonban a közelmúlt néprajzi vizsgálatának megjelenése volt. Az utóbbi évek kiállításaiiban is megjelentek a fenti témák: *A történelem sodrában. Lakosságcsere a Dél-Dunántúlon* (kurátor: Vass Erika), *Búcsú a parasztságtól* (kurátor: Sári Zsolt), *Csak egy kis munka. Falusiak málenkij roboton* (kurátor: Balázs-Legeza Borbála).

Új, társadalmi problémákra érzékeny kiállítások és oktatási csomagok

A történelmi események, viszonyok megértését és átélhetőségét segítik a *Személyes történelem* című sorozatunkba illeszkedő szituációs foglalkozások a Skanzen tájegységeiben. Ezekon egy-egy család vagy személy élettörténetét próbáljuk rekonstruálni eredeti dokumentumok, helyszínek, szituációk segítségével a diákok kreativitására, empátiájára alapozva. A 20. század elején egymás mellett élő különböző társadalmi rétegek, kisebbségi csoportok életmódjának, szokásainak megismerése után az asszimiláció vagy hagyományörzés, az elfogadás vagy előítélet konfliktusaival foglalkozunk, így hívjuk fel a diákok figyelmét egymás elfogadásának fontosságára, a toleranciára.

A múzeumpedagógiai foglalkozás a tanárok segítségével kiegészíthető az iskolában, ahol a diákok a Skanzenban megteremtett alakok sorsát rekonstruálják például a holokauszt időszakában. Elkészítik az elképzelt személy hiányzó dokumentumait, leveleit, naplórészleteit vagy bármilyen emlékét. Elképzelik alakjuk sorsát, életpályáját. Ezután saját alakjuk választási lehetőségeit mérlegelve értelmezik az áldozatok, az életmentők, a passzív szemlélők és az aktív közreműködők sorsát, tetteik következményeit a holokauszt idején. Nemcsak a történelmi tények, ismeretek átadása a célunk, hanem a személyes sorsok rekonstruálásán keresztül az empátia, a felelős gondolkodás kialakítása is a diákokban.³

A szabadtéri múzeumok már a kialakulásukkor, ahogy ezt a bevezetőben is leírtam, föl vállalták nemcsak az épített és a tárgyi örökség őrzését és bemutatását, hanem a szellemi kulturális örökség is a múzeumok kutatási tárgyát jelentette. Ehhez tért vissza a Skanzen akkor, amikor már nemcsak az életmódkutatások kapcsán vállalta föl a szellemi kulturális örökség kutatását, hanem az UNESCO szellemi kulturális örökség megőrzését szabályozó egyezmény magyarországi intézménye lett azáltal, hogy kereteiben működik a Szellemi Kulturális Örökség Igazgatósága.

3 Ráhel, János, Jákob és a színésznő – a Felföldi mezőváros-tájegység kiállításait felhasználó oktatási csomag.

E sokpillérű intézmény az örökség bemutatása területén is jelentős változásokat hajtott végre az elmúlt évtizedben, amelyek alapjai még az 1970-es években jöttek létre. Az élő múzeum koncepciója évtizedek óta az egyik legmeghatározóbb eleme a szabadtéri múzeumoknak, mely szorosan kapcsolódik az ismeretátadási tevékenységhez, ami az élethosszig tartó tanulás és a minél szélesebb társadalmi hozzáférés koncepciójára épül. A szabadtéri múzeumok az ismeretátadás kiváló terepei, legyen szó a formális vagy informális oktatási tevékenységről, az élő múzeum tevékenységeiről. A szabadtéri múzeumokban az oktatási lehetőségek közül ki kell emelni a tapasztalati úton megszerzhető tudás fontosságát, amely szem előtt tartja a tanulás három fő eredményét: az ismeretek megszerzését, a készségek elsajátítását és az attitűdváltást (Zipsane 2010: 99–110).

A Szabadtéri Néprajzi Múzeum az elmúlt években folyamatosan építette ki sajátos társadalmi hálóját, amellyel különböző típusú közösségeket kapcsol az intézményhez, illetve a lokális közösségeket segíti örökségük, identitásuk megőrzésében, erősítésében.

Az egyik legfontosabb és a legelső példák között van a múzeumba áttelepített épületeket kibocsátó közösségekkel fenntartott kapcsolat. Ennek számos példája ismert, hiszen nem egyszerűen arról van szó, hogy a múzeum addig tart kapcsolatot az adott településsel és az ott élő közösségekkel, amíg gyűjt a településen, illetve megnyílik a tájegység/kiállítás. Gyakran ezek a települések közreműködtek a múzeumi programok megvalósításában. Az élő múzeum 1970-es évekbeli koncepciójának fontos eleme volt, hogy bizonyos múzeumi rendezvényeken milotai asszonyok tartottak kenyérsütési bemutatót. Legutóbb 2013-ban egy múzeumi fesztiválon vett részt mintegy tucatnyi milotai ember, akik saját „milotai” portájukon tartottak különböző bemutatókat (azóta is több évben végeztünk kutatásokat a településen). Ugyanígy jelennek meg évről évre programokkal a harkai közösség tagjai és népesítik be a harkai portát.

Különösen izgalmas a jánosomorjai fogadalmi kápolna története. A nyolcvanas évek elején bontották volna el az épületet, mivel egy forgalmas út nyomvonalában állt. A múzeum, miután felmérte, kérte az épület áttelepítését. Azóta szinte minden évben a Szent Anna-napi búcsút a múzeumban tartják meg a jánosomorjaiak.

A Bakony–Balaton-felvidék tájegység építései kor a néprajzi gyűjtés alapján mutattuk be az úrnapi körmenet regionális sajátosságait, amely tudás később visszakerült az eredeti közösség gyakorlatába is. A beregi árvíz vagy a kolontári iszapkatasztrófa után az újjáépítésben közreműködő építésszrodák a múzeum adattárában lévő népi építészeti kutatásokat, felmérési dokumentációkat és fotókat tanulmányozták, használták fel a títustervek kialakításánál.

A múzeum azzal viszonyozza a közösségektől kapott támogatást, hogy a kibocsátó települések lakói ingyenesen látogathatják a múzeumot.

Önkéntesek

A Szabadtéri Néprajzi Múzeum a múzeumi területen az elsők között indította el önkéntes programját, amelynek ma már több mint kétszáz résztvevője van, a programban dolgozó önkéntesek pedig több ezer munkaórával segítetik az intézményt. A múzeumi program elindulásakor célul tűztük ki, hogy a munka minél jobban illeszkedjen a múzeum missziójához, vagyis a lehető legszélesebb társadalmi csoportok részére biztosítsuk a kulturális értékekhez

való hozzáférés lehetőségét. Így a múzeumi program legalább ugyanolyan mértékben jelent segítséget, értéket és feltöltődési lehetőséget az önkéntesnek, mint a múzeumnak.

Számunkra az önkéntes program egy olyan kölcsönös, mindkét fél számára hasznos együttműködés, amely a múzeum számára erőteljes társadalmi bázist jelent, az önkéntesek számára pedig egy fontos és jó ügy melletti értelmes elköteleződést.

A program innovációs értéke abban áll, hogy a múzeumi környezetben egy jól felépített, szervezett, az intézmény céljaihoz igazított működő programot tartunk fenn, amely évről évre egyre jobban beépül a múzeum szövetébe és az önkéntes körökbe. A program résztvevőit a program elindulásakor szervezett formában toboroztuk, ma már a program legnagyobb részben szájhagyomány útján terjed és így bővül.

Tudományos kutatásban, kiállításrendezésben megjelenő részvételi elemek

Az egyik legnehezebb, a legtöbb gátat leküzdő területnek a kiállításokon való részvétel kérdését tartom. Még csak nem is azt, hogy egy-egy kiállítás alkalmával az interaktivitással bevonjuk a látogatót, a passzív szemlélő helyzetéből kimozdítva a programokon cselekvő részesévé tesszük őket. Erre számos kiállításunk esetében volt már példa. Csak néhány elem: 2012-ben alkalmaztunk először kinect programot, a *Vasút fénykora – a vidék modernizációja* című időszaki kiállításunkon. Egy „testérzékeny” monitoron a MÁV „növekvő háza- inak” típusterveit mutattuk be, az I–IV. osztályú állomásépületek változatait és a ma is álló épületeket, amelyek között szépen felújított, a felismerhetetlenségig átépített és az enyészetnek kitétt egyaránt akadt. A program kinect segítségével „keltette életre” az épületeket.⁴ Ebben a programban számos nem múzeumi szakértő is részt vett a reklámszövegírótól (aki a kiállítási szövegeket véglegesítette) a vasutas szakemberekig.

Több alkalommal volt része kiállításnak olyan képzőművészeti alkotás, aminek az elkészítésébe a látogatókat is bevontuk, így ők is részesei voltak annak.

2009-ben egy európai uniós projekt keretében megvalósuló kiállításunk szöveggönyvének kidolgozásába vontunk be diákokat, akik értelmezték, formálták a kurátori szövegeket, és végül ezek az általuk javított, kiegészített szövegek kerültek a kiállítás anyagába (*Cultural projekt, S. O. S. Save Our Sources* című kiállítás).

Összegzés helyett

Persze minden esetben felmerül a kérdés, hogyan tudjuk integrálni a „közösséget”, részvevővé tenni a korábban csak passzív nézőt a múzeumban? Mire van mindehhez szükség? Azt gondolom, hogy szükség van egy olyan közös kommunikációs (nyelvi, szöveges, fizikális) mátrixra (Kester 2012: 138), amely segítségével a résztvevők párbeszédet folytatnak, megosztják véleményüket, így akkor és ott (abban a kiállításban, alkotásban, kutatásban stb.) közösséggé formálódhatnak.

⁴ A program kidolgozásában a múzeum részéről Sári Zsolt, a látványtervező cég munkatársai közül pedig Rajcsányi Balázs és Vasvári Balázs vett részt.

Évtizedes tapasztalatunk az interdiszciplinaritás, hiszen a Skanzen kialakításában a néprajzosok mellett építészek is részt vettek, az elmúlt években pedig számtalan projektünkben dolgoztunk együtt történészekkel, szociológusokkal, képzőművészekkel, IT-szakemberekkel, látványtervezőkkel, dizájnerekkel. Voltak próbálkozások a széles közönség bevonására is, a részvételi muzeológia meghonosítására.

Mára bebizonyosodott, hogy a múzeum nem lehet egy tekintélyen alapuló kinyilatkoztató intézmény. Meg kell találnunk azokat a lehetőségeket, amikor egyszerre adunk lehetőséget az interakcióra és a szemlélődésre is. Ennek keretét az adja meg, Nick Prior szavaival élve, hogy „a múzeum más szóval nem egyszerűen a gyűjteménye (kurátori) tekintélyén alapul, hanem megtalálja a módját, hogy a közönség különböző hivatkozási kereteinek is megfeleljen – ezzel a gyűjtemény váratlan olvasatait bátorítva... Mindebből az következik, hogy a múzeum radikálisan szinkretikus intézmény, amelyben együtt munkálnak eltérő tendenciák – esztétikai kontempláció és szórakozás, műértés és fogyasztás, egyéni gyönyörködés és közösségi szolgáltatás” (Prior 2012: 105, 102). Számomra ez a részvételi muzeológia, a társadalmi múzeum.

Hivatkozott irodalom

- Kékesi Zoltán, Lázár Eszter, Varga Tünde és Szoboszlai János (2012): *A gyakorlattól a diszkurzusig. Kortárs művészetelméleti szöveggyűjtemény*. Budapest: Magyar Képzőművészeti Egyetem Képzőművészet-elmélet Tanszék. Interneten: <http://www.mke.hu/adat/szovegyujtemeny.pdf> (letöltve: 2016. október 15.).
- Kester, Grant (2012): Életképek. A dialógus szerepe a társadalmilag elkötelezett művészetben. In *A gyakorlattól a diszkurzusig. Kortárs művészetelméleti szöveggyűjtemény*. Kékesi Zoltán, Lázár Eszter, Varga Tünde és Szoboszlai János (szerk.). Budapest: Magyar Képzőművészeti Egyetem Képzőművészet-elmélet Tanszék, 128–140. Interneten: <http://www.mke.hu/adat/szovegyujtemeny.pdf> (letöltve: 2016. október 17.).
- Prior, Nick (2012): A kecske is, meg a káposzta is. A múzeum alakváltozásai a hipermodernben. In *A gyakorlattól a diszkurzusig. Kortárs művészetelméleti szöveggyűjtemény*. Kékesi Zoltán, Lázár Eszter, Varga Tünde és Szoboszlai János (szerk.). Budapest: Magyar Képzőművészeti Egyetem Képzőművészet-elmélet Tanszék, 90–107. Interneten: <http://www.mke.hu/adat/szovegyujtemeny.pdf> (letöltve: 2016. október 19.).
- Rentzhog, Sten (2007): *Open Air Museums. The History and Future of a Visionary Idea*. Stockholm: Jamtli Förlag – Carlsson Bokförlag.
- Simon, Nina (2010): *The Participatory Museum*. Santa Cruz: Museum 2.0. Interneten: <http://www.participatory-museum.org/read/> (letöltve: 2016. október 10.).
- Szakács Eszter (szerk.) (2012): *A kurátori gyakorlat és diszkurzus szótára (Curatorial Dictionary)*. Interneten: <http://tranzit.org/curatorialdictionary/index.php/szotar/> (letöltve: 2016. október 13.).
- Zipsane, Henrik (2010): Tanulási lehetőségek a szabadtéri múzeumokban – egy óriási kihívás. In *Szabadtéri múzeumok Európában. Tanulmánygyűjtemény*. Cseri Miklós és Sári Zsolt (szerk.). Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 99–110.